КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.9 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-2-191-196

Максим КОРНІЄНКО[®]
доктор юридичних наук, доцент
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ПРОТИДІІ ЗЛОЧИНАМ ЩОДО ДІТЕЙ

Досліджено деякі шляхи удосконалення законодавства України для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Розглянуто систему державного та міжнародного правового захисту дитини. Визначено деякі закономірності та системні прорахунки законодавства в державі та з'ясовано напрями покращення нормативно-правових актів для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Наголошено, що одним із основних пріоритетів держави є захист дитинства, кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність і захист гідності та зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, юридична відповідальність, законодавство України, вдосконалення, права дитини, нормативна база.

Постановка проблеми. Конституція України та Закони України передбачають державний захист дитинства, рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, і зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом, наголошено на тому, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Втім, незважаючи на розгалужену систему державного захисту, за останні декілька років значно зросла кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються відносно дітей, тому системні прорахунки в протидії злочинам щодо дітей в Україні на сьогодні ще мають місце.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню питань правового регулювання суспільних відносин у сфері нормального розвитку неповнолітніх присвячено роботи Г.А. Алієва, І.П. Васильківської, В.В. Вітвіцької, Б.М. Ворника, О.М. Джузи, О.І. Карпенко, С.Г. Киренка, Л.В. Крижної, С.О. Кузнichenko, І.І. Лановенка, В.Т. Маляренка, П.С. Матишевського, В.П. Мироненко, О.Є. Михайлова, О.Є. Мойсеевої, В.Ф. Мороза, В. М. Оржеховської, Л.І. Романової, В.Я. Рибальської, К.К. Сперанського, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, Т.М. Чебикіної, Н.С. Юзікової, А.О. Ярового, С.С. Яценка та інших авторів.

Мета статті – з'ясувати деякі закономірності та системні прорахунки законодавства України та визначити напрями удосконалення нормативно-правових актів для забезпечення дієвої протидії насильницьким злочинам щодо дітей.

Виклад основного матеріалу. Приєднання до європейської правової спільноти з основним постулатом дотримання правових цінностей кожної людини для України є основним напрямком розвитку. Конституція України, Закони України визначають охо-

рону дитинства в Україні як пріоритетний і стратегічний напрям всієї державної політики. Водночас, як свідчить практика, лише наявність правових норм без налагодженого механізму реалізації не спроможна забезпечити їх дієвість. Саме через відсутність належного механізму реалізації правового захисту дитини сьогодні доводиться констатувати збільшення насильницьких посягань щодо дітей.

Не буде помилкою констатувати, що донині діяльність держави із запобігання та протидії статевим злочинам щодо дітей не відповідає реаліям сьогодення, оскільки не забезпечує у повному обсязі захист від насильницьких дій цієї найбільш вразливої категорії громадян. Зрозуміло, що розв'язання зазначеної проблеми стосується не лише її кримінально-правової складової, але й інших факторів, які здатні мінімізувати злочинність в аналізованій сфері. Сама лише наявність правових норм без налагодженого механізму реалізації неспроможна забезпечити їх дієвість. І в цьому сенсі слід погодитися з міркуванням одного з суб'єктів законодавчої ініціативи, який стверджує, що розпочати ефективну війну з насильницькими злочинами щодо малолітніх можна завдяки як розгортанням публічної кампанії проти них, так і посиленням відповідальності за вчинення такого роду тяжких злочинів [2, с. 12].

Запобігання насильницьким злочинам щодо малолітніх ґрунтується на загальних положеннях профілактики злочинів і включає заходи як загальносоціального, так і спеціально-кримінологічного характеру. *Загальносоціальне* попередження насильницьких злочинів щодо дітей здійснюється в ході соціально-економічного будівництва, у процесі розвитку суспільства. Зменшення протиріч, диспропорцій у суспільстві вже несе в собі профілактичну спрямованість [1].

Серед проблем загальносоціального запобігання насильницьким злочинам щодо малолітніх виділяють: відсутність правової регламентації механізмів практичної реалізації положень нормативно-правових актів, які визначають профілактичні заходи протидії насильницькій злочинності взагалі і щодо дітей, зокрема; відсутність реальних дій, спрямованих на підвищення матеріального добробуту сімей, зокрема вирішення житлових проблем; наявність у суспільстві фактично неконтрольованої пропаганди насильства та жорстокості; відсутність всебічної пропаганди ідей ненасильницького співіснування; незадовільний стан роботи з підвищення рівня правової культури громадян [3].

У свою чергу, *спеціально-кримінологічна* профілактика насильницьких злочинів щодо дітей включає в себе заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, а також заходів індивідуально-профілактичного впливу на конкретних осіб.

До заходів для усунення причин та умов, які сприяють вчиненню насильницьких злочинів щодо дітей, належать: виявлення та усунення негативних факторів у сім'ї та побуті, що сприяють формуванню особистісних якостей, типових для насильницьких злочинців і хуліганів; нейтралізація побутових і сімейних конфліктів, на ґрунті яких можуть виникнути насильницькі або хуліганські дії їх учасників; забезпечення своєчасної реєстрації заяв про погрозу вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю і швидкого реагування на них працівників Національної поліції; обмеження торгівлі спиртними напоями в певний час доби і в певних місцях, заборона на їх відпуск особам, які не досягли повноліття; розподіл сил і засобів Національної поліції з урахуванням місць найбільш частого вчинення насильницьких злочинів; чітка організація діяльності різних правоохоронних органів: чергових частин, нарядів і патрулів, підрозділів ювенальної превенції, карного розшуку і слідства в цілях боротьби з насильницькими злочинами та хуліганством; здійснення постійного контролю за станом насильницьких злочинів з боку адміністрації регіону, регулярне обговорення цих питань із залученням зацікавлених осіб - керівників підприємств, установ, навчальних закладів, правоохоронних органів; організація правового навчання і виховання населення та ін. [4].

Дієвим заходом є індивідуальна профілактика насильницьких злочинів щодо дітей. Це виявлення осіб, які ведуть антисуспільний спосіб життя і схильні до вчинення насильницьких злочинів з подальшою постановленням цих осіб на облік працівниками Національної поліції; визначення причин жорстокої поведінки щодо дітей; вжиття заходів для усунення зазначених причин та умов; застосування різноманітних форм і методів профілактичного впливу.

Інформація відносно таких осіб надходить від громадян, адміністрації підприємств, установ, навчальних закладів, житлово-експлуатаційних організацій, з суду, прокуратури та інших джерел.

Потрібно звернути увагу на розслідування насильницьких злочинів щодо дітей,

що є досить складною та багатоетапною процедурою. Для встановлення об'єктивної істини в розслідуванні даних злочинів доволі часто необхідне залучення експертів та спеціалістів різних галузей знань. На сьогодні процесуальне забезпечення проведення експертиз є досить проблемним питанням: по-перше, це відсутність нормативного врегулювання видів експертиз; по-друге, існування здебільшого монополії держави на проведення судових експертиз.

Зарубіжний досвід проведення приватних експертиз є досить перспективним з точки зору підходу до принципів проведення судових експертиз взагалі. В їх основу покладено принцип змагальності сторін. За результатами аналізу міжнародного законодавства можна зазначити, що наявність інституту приватної експертизи не лише є однією з гарантій забезпечення законних прав і свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє суттєво зменшити бюджетні витрати на утримання державних експертних установ.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи забезпечення незалежності експерта, орієнтації не на відомчу належність експерта, а на наявність у нього спеціальних знань, необхідних для вирішення завдань правосуддя.

Запобігання вчиненню насильницьких злочинів стосовно дітей повинно стати пріоритетним напрямком діяльності всіх служб та органів у справах дітей. Для цього необхідно: вести чіткий облік родин з негативною морально-правовою характеристикою, ефективно впливати на такі сім'ї; виявляти родини, які зовні видаються благополучними, а насправді в них відбуваються негативні процеси; виявляти та вести облік усіх випадків застосування насильницьких форм впливу на малолітніх у сім'ї, за місцем навчання, проживання, роботи; працювати з дітьми, що залишились без батьківського піклування (зокрема з дітьми, батьки яких засуджуються до покарання у виді позбавлення волі на певний строк); організовувати та проводити заняття для вивчення способів самозахисту від насильницьких дій; з цією метою розробити аналітичні рекомендації малолітнім «Як уникнути насильства?», використовуючи при цьому опрацьовані дані про особу малолітнього потерпілого, його спосіб життя, поведінку; постійно інформувати населення (батьків та дітей) про вчинені злочини, жертвами яких є малолітні; залучати до профілактичної роботи високопрофесійних спеціалістів – психологів та педагогів для психокорекційних заходів; відповідально та прискіпливо здійснювати підбір кадрів, що працюють безпосередньо з дітьми [5, с. 40].

Далі виділимо ті напрямки покращення в державі, на які потрібно звернути увагу щодо протидії насильницьким злочинам відносно дітей.

У державі вкрай необхідно удосконалення правової основи протидії насильницьким злочинам щодо дитини у контексті зміни повноважень з організації виявлення насильницьких злочинів щодо дітей, а також наділення повноваженнями проведення оперативно-розшукової діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, формування органу, до компетенції якого слід віднести, зокрема, таке: розшук дітей, що зникли безвісти; розкриття злочинів, учинених дітьми та щодо дитини; організація і проведення діяльності щодо запобігання злочинам відносно дітей та дитячої злочинності; притягнення до юридичної відповідальності осіб, що вчиняють правопорушення щодо дітей.

Потрібно внести зміни до чинного законодавства щодо наділення повноваженнями проведення оперативно-розшукової діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції відносно осіб які вчиняють насильницькі злочини щодо дітей. У зв'язку з цим необхідно абзац другий частини першої статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» викласти у новій редакції: «Національної поліції - підрозділами кримінальної та спеціальної поліції, а також поліції ювенальної превенції».

Важливо звернути увагу на міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні, що є невід'ємною складовою належної реалізації його завдань. Значення такого співробітництва важко переоцінити, адже саме за допомогою спільних дій різних держав-членів міжнародного співтовариства відбувається ефективне забезпечення невідворотності покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у тому числі і насильницькі злочини щодо дитини.

Відносно міжнародного досвіду при розслідуванні насильницьких злочинів щодо дітей варто зазначити, що тут присутній тісний зв'язок підвищеного рівня вбивств та інших насильницьких злочинів, в тому числі вчинених щодо малолітніх, із соціально-

економічним розвитком у різних державах світу. У двосторонніх правочинах установлюються більш конкретні форми співробітництва в боротьбі з визначеними видами злочинів, зокрема і щодо розслідування насильницьких злочинів щодо дітей. Міжнародну правову допомогу необхідно диференціювати на отримання правової допомоги за кордоном та надання правової допомоги в Україні.

Водночас необхідно пам'ятати про пріоритетність положень міжнародних договорів порівняно з національним законодавством України.

Ще один із аспектів особливостей розслідування насильницьких злочинів щодо дітей має свою специфіку, що пов'язана із психосоматичними особливостями дитини. У цілому практика розслідування таких злочинів у державах Європи та Сполучених Штатах Америки здійснюється у межах кримінального провадження, однак враховує зазначені психосоматичні особливості дитини. Надзвичайно важливим аспектом, який урахувують передові держави у таких справах, є забезпечення інтересів дитини та її психологічного здоров'я. Водночас розслідування насильницьких злочинів щодо дітей у державах Європи та Сполучених Штатах Америки (як і у нашій державі) має також певні труднощі, пов'язані із необхідністю удосконалення нормативно-правової бази, прискорення процесу розслідування тощо.

Фахівцями ООН зазначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства однією з найбільш поширених форм транснаціональної організованої злочинності останнім часом є сексуальна експлуатація дітей.

Світова спільнота приділяє все більше уваги залученню громадськості у різних її проявах до справи протидії насильницькій злочинності, а особливо такої злочинності щодо дітей. Типовими проблемами забезпечення широкої участі громадськості у запобіганні злочинності, з якими стикаються у різних державах, є: обмеженість знань про порядок і умови застосування стратегії громадського впливу на насильницьку злочинність щодо малолітніх; відсутність традиційних доброзичливих стосунків між поліцією та місцевим населенням; недостатність політичної волі на розширення суб'єктів запобігання злочинності; слабкий розвиток підрозділів охорони громадського порядку; обмеження використання працівників служб пробації щодо нагляду за поведінкою осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням тощо.

Необхідно розглядати нормативно-правове регулювання організації та функціонування органів публічної влади з протидії насиллю щодо дитини на двох рівнях – міжнародному та національному.

З'ясовано, що міжнародний універсальний рівень включає нормативні приписи таких міжнародних договорів Організації Об'єднаних Націй, як: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Декларація прав дитини (1959 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (1985 р.), Усесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.). Кількісно більшим є регіональний міжнародний рівень, що представлений, зокрема, результатами діяльності Ради Європи. Він включає Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (2011 р.), Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2007 р.). До них слід додати практику Європейського суду з прав людини, яка є складовою Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і виступає джерелом права в Україні.

Слід зазначити, що частина міжнародних актів належить до *soft law*, закріплюючи «наміри про врегулювання» окремих питань протидії насильницьким злочинам щодо дітей, що у межах західної правової культури є складовою правового регулювання суспільних відносин.

Національний загальноправовий рівень включає Конституцію України та інші закони з протидії насиллю щодо дитини; національний спеціально-правовий рівень охоплює норми кримінального законодавства.

Важливим чинником протидії насильницьким злочинам щодо дітей стане формування та подальша робота Єдиного реєстру злочинців, засуджених за злочини проти статевих свобод та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього, а також добровільне застосування до осіб, які вчинили такі злочини процедури «хімічної кастрації».

Засоби протидії насильницьким злочинам щодо дітей доречно було б поділити на

три групи: *первинні засоби* запобігання насильства над дітьми - дії, спрямовані на інформування громадськості щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми та зміну поведінки стосовно виховання дітей. Прикладами таких дій є інформаційні кампанії щодо підвищення громадської свідомості, які проводяться як державними, так і недержавними організаціями; *вторинними засобами* запобігання насильству є спеціалізовані послуги сім'ям, які потребують додаткової допомоги, шляхом визначення «факторів ризику» поганого ставлення до дитини; *третинні засоби* запобігання насильства – це надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапились випадки насильства чи нехтування. Відповідне (реакційне) стеження та виявлення випадків насильства чи нехтування дітьми призводить до втручання у сім'ю, з метою припинення поганого ставлення та попередження його в майбутньому. Цей вид діяльності є необхідним навіть за наявності проактивних первинних та вторинних запобіжних заходів.

Потрібно впроваджувати позитивні світові практики ефективного розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, не забуваючи при цьому, що основним пріоритетом є забезпечення психологічного здоров'я дитини. Одним із можливих засобів, які необхідно використати у вітчизняній практиці розслідування насильницьких злочинів щодо дітей, є застосування мобільного додатку на зразок «Child ID», що використовується Федеральним Бюро Розслідувань Сполучених Штатів Америки.

Було б за доцільне створення в системі МВС України окремого самостійного Департаменту ювенальної юстиції Національної поліції (що буде сформовано на основі підрозділів ювенальної превенції), до компетенції якого слід віднести, зокрема, таке: розшук дітей, що зникли безвісти; розкриття злочинів, учинених дітьми та щодо дитини; організація і проведення діяльності щодо запобігання злочинам відносно дітей та дитячої злочинності; притягнення до юридичної відповідальності осіб, що вчиняють правопорушення щодо дітей. Працівників підрозділів ювенальної превенції наділити повноваженнями щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Висновки. Таким чином, на сьогодні існує необхідність суттєвого удосконалення діяльності органів публічної влади щодо протидії насильницьким злочинам проти дітей. Водночас, означене удосконалення має відбуватися одночасно з покращенням соціальних умов громадян, підвищенням їх правової свідомості та культури.

На сьогодні вкрай необхідно наділити повноваженнями проведення оперативно-розшукової діяльності підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України відносно осіб які вчиняють насильницьких злочини щодо дітей, в зв'язку з чим потребує доповнення стаття 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» а саме у частині: «Національної поліції - підрозділами кримінальної та спеціальної поліції, а також поліції ювенальної превенції». Новостворений окремий структурний підрозділ повинен включити в себе додаткові повноваження по організації виявлення насильницьких злочинів щодо дітей, а також проведення оперативно-розшукової діяльності, формуванні окремого органу, до компетенції якого повинно бути віднесено зокрема наступне: розшук дітей, що зникли безвісти; розкриття злочинів, учинених дітьми та щодо дитини; організація і проведення діяльності щодо запобігання злочинам відносно дітей та дитячої злочинності; притягнення до юридичної відповідальності осіб, що вчиняють правопорушення щодо дітей.

Список використаних джерел

1. Швець В.Д., Грицак В.М., Василькевич Я.І., Гацелюк В.О. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / Вступне слово проф. Мельника М.І. К.: Атіка, 2008. 244 с.
2. Буруменский М. В. Права детей. Права человека в современном мире. М., 1995. С. 120–127.
3. Матвійчук В.К. Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу: монографія / [В.К. Матвійчук та ін.; за заг. ред. В.К. Матвійчука]; Нац. акад. упр. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. 551с.
4. Малкова В.Д. Кримінологія: підручник для вузів / під ред. В.Д. Малкова. Київ: МАУП, 2002. 296 с.
5. Левицька Л.В. Спільна діяльність органів кримінальної міліції та населення у попередженні насильницьких злочинів щодо неповнолітніх. *Проблеми взаємопорозуміння, співпраці та взаємодії органів охорони правопорядку з населенням: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ при Донецькому національному університеті, 2000. № 2. С. 40-42.

Надійшла до редакції 02.05.2020

References

1. Shvets', V. D., Hrytsak, V. M., Vasylyk'evych, Ya. I., Hatselyuk, V. O. (2008) *Zakonodavcha realizatsiya krymi-nal'no-pravovoyi polityky: analiz zakonoproektnoyi diyal'nosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy V sklykannya z pytan' kryminal'noho prava* [Legislative implementation of criminal-legal policy: analysis of the legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine of the 5th convocation on criminal law] / Vstupne slovo prof. Mel'nyka M.I. K.: Atika, 244 s. [in Ukr.]
2. Buromenskiy, M. V. (1995) *Prava detey. Prava cheloveka v sovremennom mire* [Children's rights. Human rights in the modern world]. M., S. 120–127. [in Russ.]
3. Matviychuk, V. K. (2014) *Protydiya zlochynnosti ta adaptatsiya kryminal'noho zakonodavstva i prava Ukrainy do zakonodavstva i prava Yevropeys'koho Soyuzu* [Anti-crime and adaptation of criminal legislation and law of Ukraine to the legislation and law of the European Union]: monohrafiya / [V.K. Matviychuk ta in.; za zah. red. V.K. Matviychuka]; Nats. akad. upr. Kyiv: VNZ «Natsional'na akademiya upravlinnya», 551 s. [in Ukr.]
4. Malkova, V. D. (2002) *Kryminolohiya* [Criminology]: pidruchnyk dlya vuziv / pid red. V.D. Malkova. Kyiv: MAUP, 296 s. [in Ukr.]
5. Levyts'ka L. V. (2000) *Spil'na diyal'nist' orhaniv kryminal'noyi militsiyi ta naseleння u popere-dzhenni nasylnyts'kykh zlochyniv shchodo nepovnoletnikh* [Joint activities of criminal police and the population in the prevention of violent crimes against minors]. *Problemy vzayemoporozuminnya, spivpratsi ta vzayemodiyi orhaniv okhorony pravoporyadku z naseleнням: Tezy dopovidey mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. Donets'k: Donets'kyy instytut vnutrishnikh sprav pry Donets'komu natsional'nomu universyteti, № 2. S. 40–42. [in Ukr.]

SUMMARY

Maxym V. Korniienko. Some ways to improve legislation of Ukraine to child crimes. The scientific article explores some ways to improve the legislation of Ukraine to ensure effective counteraction to violent crimes against children. The system of state and international legal protection of the child is considered. Some regularities and systematic miscalculations in the state are identified and directions for improving legal acts to ensure effective counteracting of violent crimes against children are clarified.

It is noted that joining the European legal community with the basic tenet of respect for the legal values of each person is the main direction of development for Ukraine. The legislation of Ukraine defines the protection of childhood as a priority and strategic direction of the whole state policy, while, as practice shows, only the presence of legal norms without an established mechanism of implementation is not able to ensure their effectiveness.

Attention is emphasized that positive international practices of effective investigation of violent crimes against children should be introduced into the legislation in force, while not forgetting that the main priority is to ensure the psychological health of the child. Attention was also drawn to the importance of international cooperation in criminal proceedings, as it is through the joint actions of different Member States of the international community that the punishment of a person who has committed a criminal offense, including violent crimes against a child, is effectively enforced.

The article highlights the directions of significant improvement of the activity of public authorities in combating violent crimes against children. At the same time, special attention was paid to the fact that the improvement should take place at the same time as improving the social conditions of citizens, raising their legal consciousness and culture.

Keywords: *child, minor, legal responsibility, legislation of Ukraine, improvement, child rights, regulatory framework.*